

יהושע 'הגיבור'

- 'איש-הרוח' - 'השופט-המושיע'

ההצעה העקרונית

מסכת הדמויות הססגונית שבספרי-התורה מציירת שניים מן האישים המרכזיים - אברהם ומשה - כדמות 'גיבור-מלחמה'. על-פי השקפת-העולם של המקרא: מי שיוצא להושיע את עמו בצו-אלוהי מפורש, הרי הוא פועל מתוך אמונה, כי מעבר לעשייתו 'האנושית' מצויה ישועה אלוהית פלאית.¹ כך אברם 'נשיא האלהים', במסעו צפונה, יוצא להושיע את לוט "אחיו" ומשיב את שבי-סדום מיד שוביהם (בראשית י"ד-ט"ו);² וכן משה 'שליח האלהים', במסעו דרומה כמצביא, מושיע את עמו ומצילו מיד רודפהו המצרי (שמות י"ב-ט"ו).³ הצגת פן זה של 'הכוח' ב'איש הרוח' - אברהם או משה - מעצימה את דמותם הייחודית של שני אישים 'בחירי-אל' אלה.

לעומתם, יהושע - "משרת משה" ושר-צבאו; ולאחר-מכן מי שכבש את ארץ כנען - מוצג דווקא בהבלטת פן 'איש הרוח', השופט-המנהיג הנבואי,⁴ יתר על היותו 'איש הכוח', המצביא-הלוחם הכובש. עניין זה, כבר מצוין בספרי-התורה: אף שיהושע היה, למעשה, המוציא והמביא את ישראל בכל המלחמות שנקרו על דרכו, מאז מעבר ים-סוף ועד למעבר הירדן, אין הוא נקרא בשם המוציא לפועל, אלא בהתנגשות עם עמלק;⁵ לא במלחמה עם מדין⁶ ולא ברצף האירועים המלחמתיים בעבר-הירדן-המזרחי למן הר שעיר, הגלעד ועד הבשן.⁷ בשעה שיהושע מוצג כיוורשו של משה אין כל אזכור לתיפקודו כשר-צבא. בקטעים המובאים להלן מתואר יהושע כרועה נאמן, אשר ברוח חכמה ינהיג את העם אל הארץ המובטחת ובאומץ לב ינחילנה לשבטי ישראל. במלחמה הצפויה - ד' יהיה עמו, בהשמידו את הגויים מעל פניו:

במדבר כ"ז, סז-כג

וידבר משה אל ד' לאמר: יפקד ד' אלהי הרוחת לכל בשר איש על העדה, אשר יצא לפניהם ואשר יבא לפניהם ואשר יוציאם ואשר יביאם. ולא תהיה עדת ד' כצאן אשר אין להם רעה. ויאמר ד' אל משה: קח לך את יהושע בן נון איש אשר רוח בו, וסמכת את ידך עליו. והעמדת אתו לפני אלעזר הכהן ולפני כל העדה - וצוית אתו לעיניהם. ונתת מהודך עליו - למען ישמעו כל עדת בני ישראל. ולפני אלעזר הכהן יעמד ושאל לו במשפט האורים לפני ד'. על פיו יצאו ועל פיו יבאו הוא וכל בני ישראל אתו וכל העדה.

דברים א', לח

יהושע בן נון העמד לפניך הוא יבא שמה - אתו חזק כי הוא ינחילנה את ישראל.

ג', כח

וצו את יהושע וחזקהו ואמצהו - כי הוא יעבר לפני העם הזה והוא ינחיל אותם את הארץ אשר תראה.

תאריכים: מקרא, היסטוריוגרפיה מקראית, גיאוגרפיה מקראית, טקטיקה ואסטרטגיה.

ל"א, ז-ח, כג

ויקרא משה ליהושע ויאמר אליו לעיני כל ישראל: חזק ואמץ, כי אתה תבוא את העם הזה אל הארץ אשר נשבע ד' לאבתם לתת להם, ואתה תנחילנה אותם. וד' הוא ההלך לפניך, הוא יהיה עמך, לא ירפך ולא יעזבך. לא תירא ולא תחת - - -

ויצו את יהושע בן נון ויאמר: חזק ואמץ כי אתה תביא את בני ישראל אל הארץ אשר נשבעתי להם - ואנכי אהיה עמך.

ל"ד, ט

ויהושע בן נון מלא רוח חכמה, כי סמך משה את ידיו עליו, וישמעו אליו בני ישראל ויעשו כאשר צוה ד' את משה.

מן האופן שמחבר ספר יהושע נזקק לביטויים המודגשים בקטעים המובאים לעיל ניתן ללמוד על מגמתו לבנות את דמותו של יהושע - 'הגיבור' דווקא כ'איש-הרוח' - השופט-המושיע-המוריש-המנחיל - כפי שנצטיירה דמותו בתורה; ולא כ'איש-הכוח' - המצביא-הלוחם האסטרטג-הטקטיקן - כפי שנצטיירה דמותו בספרות ההיסטוריוגרפית בת התקופה.

זיקה זו בולטת באופן שבו שמחבר ספר יהושע שיבץ בפרשת הפתיחה (א', א-ט), מילות-מפתח הנטולות מפרשת מינוי יהושע כיורש למשה (דברים ל"א, א-ח) שהבאנו לעיל. הפרשה כשלעצמה נותנת לנו את תוכנית החיבור כולו;⁸ וממנה ניתן להבין כיצד תצטייר דמותו של יהושע 'הגיבור' כ ש ו פ ט - מנהיג נבואי, עושה דבר-ד', ומי שד' עמו:

חלק ראשון: מעבר הירדן (פרקים א'-ה')

א', ב: משה עבדי מת. ועתה קום עבר את הירדן הזה וכל העם הזה אל הארץ אשר אנכי נתן להם לבני ישראל.⁹

חלק שני: כיבוש הארץ (פרקים ו'-י"ב)

א', ג-ה: כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם נתתיו - כאשר דברתי אל משה.¹⁰ מהמדבר והלבנון הזה ועד הנהר הגדול נהר פרת - כל ארץ החתים ועד הים הגדול מבוא השמש - יהיה גבולכם. לא יתיצב איש לפניך כל ימי חיך. כאשר הייתי עם משה אהיה עמך לא ארפך ולא אעזבך.

חלק שלישי: הנחלת הארץ לעם (פרקים י"ג-כ"ב)

א', ו: חזק ואמץ כי אתה תנחיל את העם הזה את הארץ אשר נשבעתי לאבותם לתת להם.

חלק רביעי: הצוואה לעם (פרקים כ"ג-כ"ד)

א', ז-ט: רק חזק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי... לא ימוש ספר התורה הזה מפידך...¹¹ כי אז תצליח את דרכך ואז תשכיל. הלא צויתך חזק ואמץ אל תערץ ואל תחת, כי עמך ד' בכל אשר תלך.

בפתיחת העריכה החדשה של הדברים (יהושע א', א-ט) - אל מול תוארו של יהושע היורש "משרת משה" - חזר המחבר והבליט את תוארו של משה כ"עבד-ד'",¹² דהיינו, "עבד-מלך" - שר -¹³ מקביל אל התואר: "שר צבא ד'",¹⁴ עבד-ד', לתואר זה זכה משה לאחר הניצחון המדהים על פרעה וחילו במעבר-ים-סוף: "ויאמינו בד' ובמשה עבדו"¹⁵. לתואר ייחודי זה, המציין אמונה של העם בד' ובשליחו הנאמן, יזכה יהושע (בלבד)¹⁶ רק לאחר שיעמוד בכל המשימות שהוצבו לפניו בפרשת הפתיחה. וכך, רק בסיום הספר (כ"ד, כט) נאמר:

וימת יהושע בן נון עבד ד' בן מאה ועשר שנים.

ספר יהושע מבקש, בעריכה זו, לצייר את יהושע כמי שהולך ומשתחרר מתלותו ("משרת משה") במנהיג הגדול - עדי הגיעו, שלב אחר שלב, אל עצמאותו המלאה ("עבד ד'").

ואכן, בתום מעבר הירדן, רואה הכתוב אל נכון לציין (ד', יד):

ביום ההוא גדל ד' את יהושע בעיני כל ישראל - ויראו אתו כאשר יראו את משה כל ימי חייו. זיקת הכתוב לאמור במעבר ים סוף ברורה (שמות י"ד, לא):

ויראו העם את ד' ויאמינו בד' ובמשה עבדו.

בטקס בהר עיבל שוב מציין הכתוב (ח', לג, לה):

וכל ישראל ... עמדים מזה ומזה ... כאשר צוה משה עבד ד' לברך את העם ישראל בראשנה...¹⁷

לא היה דבר מכל אשר צוה משה אשר לא קרא יהושע נגד כל קהל ישראל והנשים והטף והגר ההלך בקרבם. וכן נאמר בתום כיבוש הארץ (י"א, טו):

כאשר צוה ה' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע וכן עשה יהושע. לא הסיר דבר מכל אשר צוה ד' את משה.

רק בכתוב העובר מן הכיבוש אל ההנחלה משתחרר יהושע מן הזיקה למשה (י"א, כג):

(אמנם) ויקח יהושע את כל הארץ ככל אשר דבר ד' אל משה (אולם) ויתנה יהושע לנחלה לישראל כמחלקתם לשבטיהם.

וכך, ללא כל אזכור למשה, נאמר בסיום פרקי הכיבוש וההנחלה (כ"א, מא-מח):

ויתן ד' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם וירשוה וישבו בה... לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ד' אל בית ישראל, הכל בא.

בסיום הספר (פרקים כ"ג-כ"ד) מוצג יהושע - בדומה למשה עבד-ד' - כנביא לכל דבר; וכך בצוואתו (פרק כ"ג) מבטיח יהושע (פסוקים ד-ו; טו-טז):

ראו הפלתי לכם את הגוים הנשוארים האלה בנחלה לשבטיכם ... וד' אלהיכם הוא יהדפם מפניכם והוריש אתם מלפניכם וירשתם את ארצם כאשר דבר ד' אלהיכם לכם.

(זאת בתנאי:) וחזקתם מאד לשמר ולעשות את כל הכתוב בספר תורת משה.

(מוסיף ומזהיר:) ... הכל באו לכם - לא נפל ממנו דבר אחד - והיה כאשר בא עליכם כל הדבר הטוב אשר

דבר ד' אלהיכם אליכם, כן יביא ד' עליכם את כל הדבר הרע ... בעברכם את ברית ד' אלהיכם ... ועבדתם אלהים אחרים והשתחיתם להם - וחרה אף ד' בכם ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר נתן לכם". חזרה, כמעט מילולית, על דברי משה בפרשת "והיה אם שמע" (דברים י"א, טז-יז).

בפרק הסיום (פרק כ"ד) - שלא כסדר האירועים - קושר המחבר את מעמד הברית בשכם - בתום הליך הנחלת הארץ לשבטים - עם האמור לעיל בצוואתו: "בעברכם את ברית ד' אלהיכם". נראה כי בהציבו, במכוון, את טקס הברית בשכם, בסיום הספר, מבקש המחבר יותר מאשר לרמוז על דמיון האירועים אל טקס הברית שלאחר מעמד הר סיני (שמות כ"ד), מופע, שבו מתגלה משה כמחוקק - 'איש הרוח' דווקא. נראה כי בדמות נביא מעין זו, מבקש המחבר לצייר את יהושע בטקס הברית בשכם שבארץ כנען (פסוקים כב-כו).

ויאמר יהושע אל העם עדים אתם בכם כי אתם בחרתם לכם את ד' לעבד אתו (לבדו). ויאמרו: עדים. ועתה הסירו את אלהי הנכר אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל ד' אלהי ישראל.¹⁸ ויאמרו העם אל יהושע: את ד' אלהינו נעבד ובקלו נשמע.¹⁹

ויכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא - וישם לו חק ומשפט בשכם.²⁰ ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים (משלו). ויקח אבן גדולה ויקמה שם תחת האלה אשר במקדש ד'.²¹

העיון המפורט

עיון מפורט בספר יהושע יאשר את שנראה לנו כדמות 'הגיבור' שמחבר הספר ביקש לצייר: 'איש-רוח' יותר מאשר 'איש-כוח'; שופט-מנהיג, נביא-מחוקק ולא דווקא מצביא-לוחם, אסטרטג-טקטיקן. יהושע, כ'גיבור' מעין זה, אמור להצטייר כדמות-מופת לכל השופטים-המושיעים שיופיעו בישראל עד לימיו של שאול.

לפיכך, אין לצפות כי מחבר ספר יהושע יתן לנו את תוכניתו האסטרטגית של יהושע או את שיקוליו הטקטיים כיצד יגבר על המערכת המבוצרת של ערי ארץ כנען.²² אדרבא: הצלחותיו הצבאיות עוטות בדרך כלל הילה גיסית-אלוהית; ואילו כשלונותיו, הנזקפים לטעויות אנוש, אמורים להביא את יהושע ליראת-אלהים.²³

מעבר הירדן

בפתיחה "לסיפורי-יהושע" מציג המחבר את מעבר-הירדן כמבחנו הראשון של יהושע בתור מנהיג, יורש למשה; והוא ממוקד בנכונותם של שניים וחצי השבטים להיות חלוצים לפני העם, כהבטחתם למשה (א' טז-יח):

ויענו את יהושע לאמר: כל אשר צויתנו נעשה ואל כל אשר תשלחנו נלך. ככל אשר שמענו אל משה כן נשמע אליך. רק יהיה ד' אלהיך עמך כאשר היה עם משה. כל איש אשר ימרה את פיך ולא ישמע את דבריך לכל אשר תצוונו יומת. רק חזק ואמץ!

מעבר הירדן מוצג כמעשה נס-אלוהי – אף שאפשר לבארו בדרך הטבע²⁴ (ג', טו-טז; ד', יא-יד): וכבוא נשאי הארון עד הירדן – ורגלי הכהנים נשאי הארון (אך) נטבלו בקצה המים – (ומכיון ש) והירדן מלא על כל גדתיו כל ימי הקציר (לפיכך) ויעמדו המים הירדים מלמעלה קמו נד אחד²⁵ – הרחק מאד באדם העיר אשר מצד צרתן²⁶ – (שעל-כן) (המים) והירדים על (=אל) ים הערבה, ים המלח, תמו נכרתו. והעם עברו (ביבשה) נגד יריחו...

ויהי כאשר תם כל העם לעבר – ויעבר ארון ד' והכהנים לפני העם – ויעברו (בתוכו) בני ראובן בני גד וחצי שבט המנשה חמשים לפני בני ישראל כאשר דבר אליהם משה... ביום ההוא גדל ד' את יהושע בעיני כל ישראל ויראו אתו כאשר יראו את משה כל ימי חייו.²⁷

זאת ועוד: יהושע – בצו אלוהי – מקים שתיים-עשרה אבנים בגלגל, אחר העלייה מן הירדן,²⁸ כדי לפרסם את הנס (ד', כב-כד): והודעתם את בניכם לאמר: ביבשה עבר ישראל את הירדן הזה (כאשר הוביש ד' אלהיכם את מי הירדן מפניכם עד עברכם. כאשר עשה ד' אלהיכם לים סוף אשר הוביש מפנינו עד עברנו. למען דעת כל עמי הארץ את יד ד' כי חזקה היא למען יראתכם את ד' אלהיכם כל הימים.

כיבוש יריחו והעי

הישג זה של יהושע שר-צבא-ד', במעבר הירדן, מעמיד בצל את הישגו של יהושע שר-הצבא, השולח מרגלים אל יריחו (פסוק כד): ויאמרו אל יהושע כי נתן ד' בידנו את כל הארץ וגם נמגו כל ישבי הארץ מפנינו.

עימות זה מושג על-ידי הפרדת סיפור שליחת המרגלים ליריחו מסיפור כיבוש העיר. בדרך זו מנותק גם הקשר האפשרי לביאור מפלת חומת יריחו בדרך הטבע: כאשר בחסות הפגנת-הכוח הרעשנית, בעת הקפת החומה, מצליחים הישראלים לחפור את חומת העיר תחת החלון המסומן של בית רחב ומשפחתה – מי שזכו לחסדי יהושע עם כיבוש יריחו.

את ההדרכה לכיבוש העיר בדרך נס מקבל יהושע מפיו "איש"- "שר צבא ד'" (ה', יג-טו) – אפשר דמוי משה²⁹ המדריכהו (ו', ב-ה) והוא פועל (טז-יז):

ויאמר (מלאך) ד' (הוא "האיש") – אל יהושע ראה נתתי בידך את יריחו ואת מלכה גבורי החיל וסבתם את העיר... יריעו כל העם תרועה גדולה – ונפלה חומת העיר תחתיה ועלו העם איש נגדו... ויאמר יהושע אל העם הריעו – כי נתן ד' לכם את העיר; והיתה העיר חרם היא וכל אשר בה לד'.

המעילה בחרם מבארת, בסמוך (פרק ז'), על שום מה נכשל יהושע שר-הצבא בניסיון לכבוש את העי.³⁰ הפעם, אימוץ מוטעה של הערכת המרגלים הביא למפלה (ז', ה-ט).

ויעלו מן העם שמה כשלשת אלפים איש וינסו לפני אנשי העי. ויכו מהם אנשי העי כשלשים וששה איש. וירדפום (מ)לפני השער עד השברים (אולי: השברים). ויכום במורד. וימס לבב העם ויהי למים.

ויקרא יהושע שמלתיו ויפל על פניו ארצה לפני ארון ד'... ויאמר יהושע: אהה א' ד' למה העברת העביר את העם הזה את הירדן לתת אתנו ביד האמרי להאבידנו... מה אמר אחרי אשר הפך ישראל ערף לפני איביו. וישמעו הכנעני וכל ישרי הארץ ונסבו עלינו והכריתו את שמנו מן הארץ - ומה תעשה לשמך הגדול. יהושע - כמשה - מתפלל למען העם כ'נביא';³¹ ופועל בצדק, ביד חזקה, כשופט-מנהיג, לביעור תופעת הביזה (ז', כה-כו):

ויאמר יהושע: מה עכרתנו - יעכרך ד' ביום הזה. וירגמו אתו (לבדו) כל ישראל אבן; וישרפו אתם (בעלי-החיים) באש ויסקלו אתם באבנים. ויקימו עליו (בלבד) גל אבנים גדול עד היום הזה.

רק עתה (פרק ח') יוצא יהושע, בעידוד ד', לקרב מתוכנן היטב, מבחינה טקטית, על העי (א-ב):²³ ויאמר ד' אל יהושע אל תירא ואל תחת! קח עמך את כל עם המלחמה³³ וקום עלה העי. ראה נתתי בידך את מלך העי... שים לך ארב לעיר מאחריה.

מכאן ואילך פועל יהושע ביוזמתו, והוראותיו מתוארות במפורט (ג-ח):

...ויבחר יהושע שלשים אלף איש גבורי חיל (על מנת ש) וישלחם (למארב - מבעוד) לילה. ויצו אתם לאמר: ראו אתם ארבים לעיר מאחרי (מערב) העיר... ואני וכל העם אשר אתי נקרב אל העיר... ונסנו לפניהם. ואתם תקמו מהאורב (=מהמארב; ונגשתם אל העיר - עפ"י הע') ... כתפשכם את העיר תציתו את העיר באש (לאות) כדבר ד' תעשו ראו צויתי אתכם.

גם הביצוע מתואר בפרוטרוט (ט-יז):

וישלחם יהושע וילכו אל המארב... וילן יהושע בלילה ההוא בתוך העם [קרי: העמק]. וישכם יהושע בבקר ויפקד את העם... ויבאו נגד העיר (במזרח). ויחנו מצפון לעי - והגיא בינו ובין העי - (לאחר ש) ויקח כחמשת אלפים איש וישם אותם אורב (נוסף) בין בית אל ובין העי מים לעיר. וישימו העם את כל המחנה - אשר [קרי: ראשו] מצפון לעיר ואת עקבו (האורב) מים לעיר. וילך [קרי: וילן] יהושע בלילה ההוא (השני) בתוך העמק. ויהי כראות מלך העי (את המחנה) וימהרו וישכמו (ביום השלישי) ויצאו אנשי העיר לקראת ישראל למלחמה הוא וכל עמו למועד (מפגש הכוחות) לפני הערבה - והוא לא ידע כי אורב לו מאחרי העיר. וינגעו (קרב-מגע) יהושע וכל ישראל לפניהם. וינסו (כמתוכנן) (אל עבר) דרך המדבר. ויזעקו כל העם אשר בעיר לרדף אחריהם... ויעזבו את העיר פתוחה וירדפו אחרי ישראל.

בנקודה קריטית זו מערב המחבר את יד ההשגחה העליונה, אף שהשימוש בכידון (חרב-המגל)³⁴ כדי לאותת לאורב, מסתבר בדרך הטבע (יח):

ויאמר ד' אל יהושע נטה בכידון אשר בידך אל העי כי בידך אתננה. ויט יהושע בכידון אשר בידו אל העיר.

מכאן ואילך התיאור אובייקטיבי (יט-כב):

והאורב קם מהרה ממקומו וירוצו, בנסות ידו (האות של יהושע), ויבאו העיר וילכדוה. וימהרו ויציתו את העיר באש (כאות ליהושע)... ויהושע וכל ישראל ראו כי לכד הארב את העיר וכי עלה עשן העיר - וישבו (לאחור)³⁵ לקראתם - והיו לישראל בתוך אלה מזה ואלה מזה. ויכו אותם עד בלתי השאיר לו שריד ופליט. ובדומה למשה במלחמת עמלק³⁶ מציין המחבר (כו):

ויהושע לא השיב ידו אשר נסה בכידון עד אשר החריס את כל ישבי העי.

הר עיבל

עתה, משעבר את הירדן, ואחר שקבע את מחנהו בגלגל והציב את ראש-הגשר מיריחו אל העי, מקיים יהושע את הצו למשה (דברים י"א, כו-לב):

... והיה כי יבאך ד' אלהיך אל הארץ אשר אתה בא לרשתה ונתת את הברכה על הר גרזים ואת הקללה על הר עיבל - הלא המה בעבר הירדן אחרי דרך מבוא השמש בארץ הכנעני הישב בערבה - מול הגלגל אצל אלוני מרה. כי אתם עברים את הירדן... ושמרתם לעשות את כל החקים ואת כל המשפטים אשר אנכי נתן לפניכם היום.

שני ההרים - על פי מסורת קדומה³⁷ - אפשר ויהיו מזוהים עם ערק-אל-מסטב (שני מצוקים המתמשכים מעל עין אל-עוג'ה) כעשרה ק"מ מן הגלגל;³⁸ "מול הגלגל" שבסמוך לשפך נחל עוג'ה אל הירדן; "אצל אלוני מורה", שבמעלה הנחל, בכיוון עמק שלה³⁹. אזור זה אכן היה בשליטת יהושע לאחר כיבוש יריחו והעי (יהושע ח' ל-לה):

אז יבנה יהושע מזבח לד' אלהי ישראל בהר עיבל... ויעלו עליו עלות לד' ויזבחו שלמים (לאחר ש): ויכתב שם על האבנים⁴⁰ את משנה תורת משה... וכל ישראל עמדים מזה ומזה לארון... חציו אל מול הר גרזים והחציו אל מול הר עיבל, כאשר צוה משה עבד ד' לבדך את העם ישראל בראשנה. ואחרי כן קרא את כל דברי התורה הברכה והקללה ככל הכתוב בספר התורה...

גבעון

תוכניתו האסטרטגית של יהושע - לתקוע טריז בין הגוש ההררי הדרומי ובין הגוש ההררי המרכזי - הייתה ברורה ליושבי הארץ, כלשון הכתוב (ט', א-ב):

ויהי כשמע⁴¹ כל המלכים אשר בעבר הירדן: בהר ובשפלה ובכל חוף הים הגדול... ויתקבצו יחדו להלחם עם יהושע ועם ישראל פה אחד.

פירוט הדברים יבוא בסמוך: פתיחה במעשה העורמה של הגבעונים, אשר תוצאותיו - הברית עם יהושע - הביאו להקמת הקואליציה הדרומית של מלכי האמורי. והנה, אף שמבחינה צבאית ברית זו עם הגבעונים העניקה ליהושע הישג אסטרטגי ממדרגה ראשונה - שליטה בצומת ראשי במרכז הארץ - מחבר ספר יהושע מציג את האירוע ככשלון אישי של המצביא ושל נשיאי העדה (א', יד):

ויקחו האנשים (יהושע והנשיאים) מצידם⁴² (ניצודו... ונפלו בפח מכיוון ש) ואת פי ד' לא שאלו. ויעש להם יהושע שלום, ויכרת להם ברית לחיותם, וישבעו להם נשיאי העדה.

ואכן, השמועה על ברית מסוכנת זו עוררה את מלך ירושלים לכוון את 'ברית' חמשת מלכי האמורי בדרום (י', א-ה):

... עלו אלי ועזרני ונכה את גבעון, כי השלימה את יהושע ואת בני ישראל. ויאספו ויעלו... הם וכל מתניהם ויחנו על גבעון וילחמו עליה.

הגבעונים, על-פי 'הברית', פונים לעזרת יהושע והוא - במידת החסד ובמידת הצדק - נענה. יצויין, שרם פירוש תוכניתו הטקטית של יהושע - לתקוף, בהפתעה, עם שחר - מוצא המחבר להבליט את המעורבות האלוהית (ח-ט):

ויאמר ד' אל יהושע אל תירא מהם, כי בידך נתתים, לא יעמד איש מהם בפניך. - ויבא אליהם יהושע פתאום (כי) כל הלילה עלה מן הגלגל.

ואמנם בתיאור המרדף, ⁴³ בהמשך, משלב המחבר פעולה אלוהית ניסית (י-יד):
ויהם ד' לפני ישראל. ויכם (יהושע) מכה גדולה בגבעון. וירדפם דרך מעלה בית חורן ויכם עד עזקה ועד מקדה.

ויהי בנסם מפני ישראל, הם במורד בית חורן, וד' השליך עליהם אבנים גדולות מן השמים עד עזקה. וימתו רבים אשר מתו באבני הברד מאשר הרגו בני ישראל בחרב. אז ידבר יהושע לד' ביום תת ד' את האמרי לפני בני ישראל. ויאמר לעיני ישראל: שמש בגבעון דום... ויעמד השמש בחצי השמים ולא אץ לבוא יום תמים. התפעלות המחבר מן הנס שנעשה ליהושע באה לידי ביטוי במשפט המסיים מטעמו (יד):
ולא היה כיום ההוא, לפניו ואחריו, לשמע ד' בקול איש - כי ד' נלחם לישראל.

מכאן ואילך מתוארות פעולות יהושע לשבירת כוח האמורים בעריהם - עד שובו "אל המחנה הגלגלה" - באמצעות הפועל "ויכה", המתאים לכידון כחרב הכאה. ואילו בסיכום נוספה ההערה על העזרה האלוהית (מ-מג):

ויכה יהושע את הארץ, ההר והנגב והשפלה והאשדות, ואת כל מלכיהם... ויכם יהושע מקדש ברנע ועד עזה ואת כל ארץ גשן ועד גבעון. - ואת כל המלכים האלה ואת ארצם לכד יהושע פעם אחת, כי ד' אלהי ישראל נלחם לישראל.

וישב יהושע וכל ישראל עמו אל המחנה הגלגלה.

אין המחבר מספר לנו את שאירע בין מלחמת יהושע בדרום (פרק י') ובין מלחמתו בצפון (פרק י"א). מן המובא בפרק המסכם את מלחמות יהושע (פרק י"ב) אנו למדים, כי בינתיים השלים יהושע את שליטתו בהר המרכזי (פסוקים טז-יח, כד):

מלך בית אל אחד. מלך תפוח אחד. מלך חפר אחד. מלך אפק אחד. מלך לטרון אחד... מלך תרצה אחד.

חצור

המלחמה בצפון מוצגת, גם היא, כיזומה מטעם מלך חצור. ושוב, לפני שתינתן התגובה הטקטית של יהושע, מקדים המחבר ומספר לנו על העידוד האלוהי למצביא; וגם בתיאור הקצר של הקרב מובלטת העזרה האלוהית (י"א, א-ט):

ויהי כשמע יבין מלך חצור וישלח... ואל המלכים אשר מצפון: ⁴⁴ בהר ובערבה נגב כנרות ובשפלה ובנפות דור מים... ויועדו כל המלכים האלה ויבאו ויחנו יחדו אל מי מרום להלחם עם ישראל. - ויאמר ד' אל יהושע אל תירא מפניהם, כי מחר כעת הזאת אנכי נתן את כלם חללים לפני ישראל - את סוסייהם תעקר ואת מרכבתיהם תשרף באש.

ויבא יהושע וכל עם המלחמה עמו עליהם על מי מרום פתאום - ויפלו בהם. ויתנם ד' ביד ישראל ויכום

וירדפום עד צידון רבה ועד משרפות מים ועד בקעות מצפה מזרחה...
כמו אחרי המרדף במלחמה בדרום, גם אחרי המרדף בצפון⁴⁵ "מכה" יהושע (יב):
ואת כל ערי המלכים האלה ואת כל מלכיהם לכד יהושע ויכם לפי חרב, החרים אותם, כאשר צוה משה עבד ד'.
על זיקה זו של יהושע למשה עבד-ד' חוזר, בהדגשה, המחבר בסיום העניין (טו):
כאשר צוה ד' את משה עבדו כן צוה משה את יהושע; וכן עשה יהושע - לא הסיר דבר מכל אשר צוה
ד' את משה.

אמנם בסיכום מעשה המלחמה, בסמוך, מכבב יהושע בלבד (טז-יח):
ויקח יהושע את כל הארץ הזאת: ההר ואת כל הנגב... ואת השפלה ואת הערבה ואת הר ישראל ושפלתה -
מן ההר החלק העלה שעיר ועד בעל גד בבקעת הלבנון תחת הר חרמון - ואת כל מלכיהם לכד ויכם וימיתם.
ימים רבים עשה יהושע את כל המלכים האלה מלחמה.

מעמד בלבדי דומה ניתן ליהושע, בהמשך, במעבר מן הכיבוש אל מעשה ההנחלה (כג):
ויקח יהושע את כל הארץ, ככל אשר דבר ד' אל משה, ויתנה יהושע לנחלה לישראל כמחלקתם לשבטיהם.
והארץ שקטה ממלחמה.

הנחלת הארץ לעם

בפתח החלק השלישי של החיבור משתחרר יהושע כליל מן הזיקה אל משה והוא מוצג כנביא לכל דבר:
ד' מצוהו, עתה, להפיל בנחלה את כל הארץ-המובטחת - אף שהורשת "הארץ-הנשארת" נדחית
לעתיד-נבואי (י"ג, א-ו):
ויהושע זקן בא בימים. ויאמר ד' אליו: אתה זקנתה באת בימים והארץ נשארה הרבה מאד לרשתה. זאת הארץ
הנשארת:

כל גלילות הפלשתים וכל הגשור⁴⁶

[מן השיחור אשר על-פני מצרים ועד גבול עקרון]

צפונה לכנעני תחשב.

[חמשת סרני פלשתים: העזתי והאשדודי האשקלוני הגתי והעקרוני]

והעזים מתימן;

כל ארץ הכנעני ומערב⁴⁷

[אשר לצידנים עד אפקה עד גבול האמרי]

והארץ הגבלי וכל הלבנון מזרח השמש

[מבעל גד תחת הר חרמון עד לבוא חמת]

כל ישבי ההר

[מן הלבנון עד משרפת מים]

כל צידנים

אנכי אורישם מפני בני ישראל⁴⁸ -

רק הפלה לישראל בנחלה כאשר צויתך. ועתה חלק את הארץ הזאת בנחלה לתשעה השבטים וחצי השבט המנשה.

ואכן, לאחר ציון מפורט של הנחלות שנתן משה לשניים וחצי השבטים בעבר הירדן מזרחה, מפורטות, בשני שלבים, הנחלות שחילק יהושע בצדק לתשעה וחצי השבטים: שלב ראשון, בגלגל, הנחלות לשני השבטים הגדולים יהודה ויוסף (פרקים י"ד-י"ז); ולאחר מכן, בשלה, הנחלות ליתר השבטים (י"ח-י"ט).

ציון, כי לפני מתן הנחלות ללויים בצדק (פרק כ"א) מקדים המחבר ומדגיש: הקדשת ערי המקלט נעשתה על פי דבר ד'; ולפיכך נקט בלשון המיוחדת למשה, בלבד, בתורה. (כ', א) וידבר ד' אל יהושע לאמר. יהושע 'נביא' כמשה.⁴⁹

החלק השלישי של החיבור מסתיים בדברי הפתיחה - ההבטחה הנבואית ליהושע (י"ג, ו): אנכי אוריכם מפני בני ישראל - ובהרחבה (כ"א, מא-מג):

ויתן ד' לישראל את כל הארץ אשר נשבע לתת לאבותם וירשוה וישבו בה. וינח ד' להם מסביב ככל אשר נשבע לאבותם - ולא עמד איש בפניהם מכל איביהם, את כל איביהם נתן ד' בידם, לא נפל דבר מכל הדבר הטוב אשר דבר ד' אל בית ישראל - הכל בא.

הדברים האחרונים - בלשון נבואית מכלילה - מתייחסים ומתקשרים אל דברי ההבטחה האלוהית ליהושע בפתיחת החיבור (א', ג, ה, ו):

כל מקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם נתתיו ... לא יתיצב איש לפניך....
כי אתה תנחיל את העם הזה את הארץ אשר נשבעתי לאבותם לתת להם.

הצוואה

החלק הרביעי של החיבור סוגר מעגל, בפותחו במעשה-החסד ובמעשה-הצדק של יהושע לשניים וחצי השבטים, הנזכרים בפתיחה לחיבורו (א', יב-יח):

... עד אשר יניח ד' לאחיכם ככם ... ושבתם לארץ ירשתכם...

ויענו את יהושע לאמר: כל אשר צויתנו נעשה...

וזאת לשון הדברים בכאן (כ"ב, א-ה):

אז יקרא יהושע לראובני ולגדי ולחצי מטה מנשה...

ותשמעו בקולי לכל אשר צויתי אתכם...

ועתה הניח ד' אלהיכם לאחיכם כאשר דבר לכם. ועתה פנו ולכו לכם לאהליכם...

רק שמרו מאד לעשות את המצוה ואת התורה אשר צוה אתכם משה עבד ד' - לאהבה את ד' ... ולעבדו בכל לבבכם ובכל נפשכם.

צוואה אחרונה זו לשניים וחצי השבטים - לאהבה את ד' ולעבדו לבדו, בלא שיתוף "אלהים אחרים"

בדרך כל שהיא⁵⁰ - עומדת במרכזו שתי הצוואות הנבואיות, לכל ישראל, החותמות את החיבור. הראשונה פותחת אף היא בהזמנת יהושע (כ"ג, א-טז):

... ויקרא יהושע לכל ישראל ... ראו הפלתי לכם את הגוים הנשארים האלה בנחלה לשבטיכם ... וד' אלהיכם הוא יהוה פס מפניכם, והוריש אתם מלפניכם, וירשתם את ארצם כאשר דבר ד' אלהיכם לכם (בתנאי ש) וחזקתם מאד לשמר ולעשות את כל הכתוב בספר תורת משה ... לבלתי בוא בגוים האלה... ובשם אלהיהם לא תזכירו ולא תשביעו ולא תעבדו ולא תשתחוו להם. (אלא) כי (אכן) בד' אלהיכם תדבקו... לאהבה את ד' אלהיכם...

והנה אנכי הולך היום בדרך כל הארץ - וידעתם ככל לבבכם ובכל נפשכם ... לא נפל ממנו דבר אחד... כן יבא ד' עליכם את כל הדבר הרע ... בעברכם את ברית ד' אלהיכם ... ועבדתם אלהים אחרים ... וחרה אף ד' בכם ואבדתם מהרה מעל הארץ הטובה אשר נתן לכם.

הצוואה הנבואית נקשרת אף היא לפתיחת החיבור (א', ז):

רק חוק ואמץ מאד לשמר לעשות ככל התורה אשר צוך משה עבדי אל תסור ממנו ימין ושמאל. בתוכנה הצוואה שבה ומתייחסת אל דברי משה - לאורך כל ספר דברים - באזהרה מפני עבודת "אלהים אחרים" תחת הדבקות בד' לבדו. היסוד הנבואי שבצוואה בא לידי ביטוי בפורענות העתידית. האזכור "ברית ד' אלהיכם" קושר צוואה זו אל הצוואה הנבואית, המסיימת את החיבור במעמד טקסי של ברית, מעין הברית שלאחר מעמד הר סיני. יהושע מכנס עתה את העם, עדיין בתוקף מעמדו כמצביא. גם במרכז צוואה זו עומדת התחייבותו של העם לעבוד את ד' לבדו (כ"ד, א-כז):

ויאסף יהושע את כל שבטי ישראל שכמה⁵¹ ויקרא לזקני ישראל ולראשיו ולשפטיו ולשטריו - ויתיצבו לפני האלהים.⁵² ויאמר יהושע... בעבר הנהר ישבו אבותיכם... ויעבדו אלהים אחרים. ואקח את אביכם את אברהם... ואשלח את משה... ואוציא את אבותיכם ממצרים... ותעברו את הירדן... ואתן לכם ארץ אשר לא יגעת בה וערים אשר לא בניתם - ותשב בהם...

ועתה יראו את ד' ועבדו אתו בתמים ובאמת (לבדו)⁵³ - והסירו את אלהים (אחרים) אשר עבדו אבותיהם בעבר הנהר ובמצרים - ועבדו את ד' (לבדו) ואם רע בעיניכם לעבד את ד' (לבדו) - בחרו לכם היום את מי תעבדון אם את אלהים (אחרים) אשר עבדו אבותיכם אשר בעבר הנהר ואם את אלהי האמרי אשר אתם יושבים בארצם - ואנכי וביתי נעבד את ד' (לבדו).

ויען העם ויאמר חלילה לנו מעזב את ד' לעבד אלהים אחרים - כי (אם) ד' אלהינו הוא המעלה אתנו ואת אבותינו מארץ מצרים... ויגרש ד' את כל העמים ואת האמרי ישב הארץ מפנינו - גם (אכן) אנחנו נעבד את ד' (לבדו) כי הוא אלהינו.

ויאמר יהושע אל העם: לא תוכלו לעבד את ד' (בשיתוף) - כי אלהים קדשים הוא: אל קנא הוא - לא ישא לפשעכם ולחטאותיכם. כי (כאשר) תעזבו את ד' ועבדתם אלהי נכר (= אלהים אחרים) - ושב והרע לכם... ויאמר העם אל יהושע: לא (נעבד בשיתוף) - כי (אם) את ד' נעבד (לבדו)

ויאמר יהושע אל העם: עדים אתם בכם כי אתם בחרתם לכם את ד' לעבד אתו (לבדו). ויאמר: עדים! ועתה הסירו את אלהי הנכר (אלהים אחרים) אשר בקרבכם והטו את לבבכם אל ד' אלהי ישראל (לבדו)!

ויאמרו העם אל יהושע את ד' אלהינו (לבדו) נעבד ובקולו נשמע. ויכרת יהושע ברית לעם ביום ההוא. (ואחרי ש) וישם לו חק ומשפט בשכם - ויכתב יהושע את הדברים האלה בספר תורת אלהים (משלו). ויקח אבן

גדולה ויקמה שם תחת האלה אשר במקדש ד'.
 ויאמר יהושע אל כל העם: הנה האבן הזאת תהיה בנו לעדה כי היא שמעה את כל אמרי ד' אשר דבר
 עמנו. והיתה בכם לעדה פן תכחשון באלהיכם.
 וישלח יהושע את העם איש לנחלתו.

יהושע מוצג במעמד זה, תחילה, כנביא המוסר את "אמרי-ד'": הבחירה בידכם - לעבוד "אלהים
 אחרים" ולשאת בתוצאות או לעבוד, כנדרש, את ד' לבדו. לאחר מכן מוצג יהושע בדמות משה שלאחר
 מעמד הר-סיני (שמות כ"ד): כורת ברית וכותב בספר. בהמשך מוסיף יהושע ומתרה בעם מפני הפרת
 הדברים בעתיד.
 יהושע מצטייר אפוא, בחלק האחרון של החיבור, כ'איש רוח'⁵⁴ - נביא מחוקק ושופט; ולפיכך זוכה
 "משרת משה", בסופו של החיבור, לתואר "עבד-ד'", המציין רק את משה בפתיחה לספר (כ"ד, כט):
 ויהי אחר הדברים האלה וימת יהושע בן נון עבד ד' בן מאה ועשר שנים ויקברו אותו בגבול נחלתו בתמנת
 סרת...

סיום

יהושע הלוחם-הכובש, 'איש-הכוח' - שהיה לנביא-שופט, 'איש-הרוח' - אכן שימש דמות-מופת
 כאיש-חסד וכאיש-צדק לכל השופטים-המושיעים שקמו לישראל עד מות שמואל. כך גם דוד, הלוחם-
 הכובש, 'איש-הרוח', ישמש דמות-מופת לכל המלכים שמלכו בישראל עד החורבן וגם לאחר מכן.

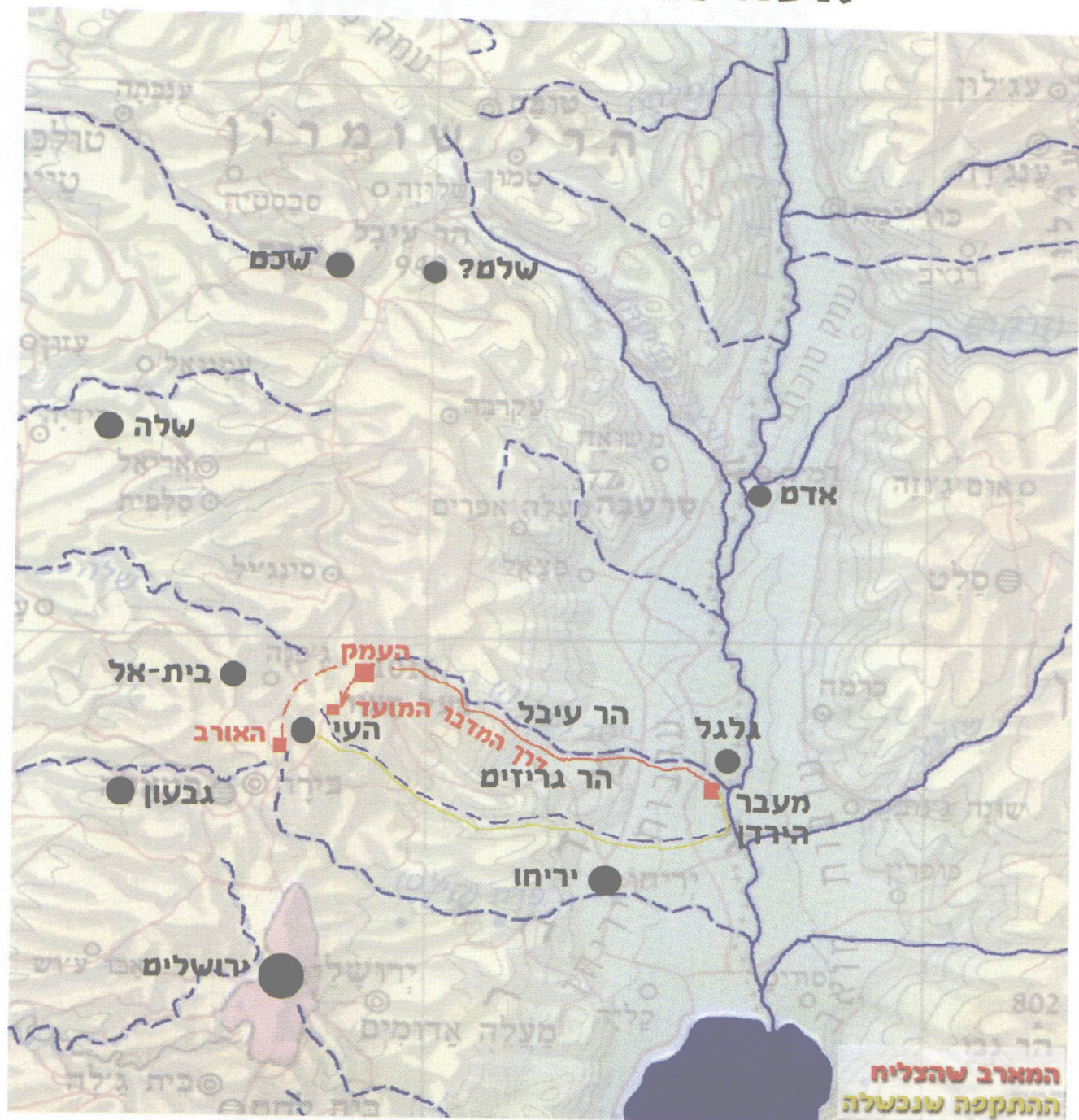
הערות ומראי מקומות

1. ראה ניסן אררט, "משה 'הגיבור' - המצביא המושיע את עמו", שאנן, שנתון המכלל הדתית לחינוך, חיפה, תשנ"ט, כסלו תש"ס נובמבר 1999, עמ' 23-24.
2. ראה ניסן אררט, "סיפור המלחמה של אברם העברי", בית מקרא, ניסן-סיון תשנ"ז, עמ' 219-229.
3. ראה הערה 1, שם, עמ' 29-33.
4. ראה יחזקאל קויפמן, ספר יהושע, ירושלים 1966, עמ' 64: "תיאור יהושע כמנהיג תיאוקרטי נבואי (ההדגשה במקור) הוא לא עיטור חיצוני ולא המצאה דמיונית אלא הוא ענין היסטורי-ריאלי מאד". וראה "דמותו של יהושע", שמואל אחיטוב, יהושע (מקרא לישראל), תל-אביב ירושלים, תשנ"ו 1995, עמ' 37-39.
5. שמות י"ז, ח-יג.
6. ראה יעקב ליכט, פירוש על ספר במדבר [כב-לו], ירושלים, תשנ"ה. ס' 164 עמ' 112: "לפיכך אין בעל הפרשה טורח לספר לנו את פרטיה של המלחמה עצמה, כגון מי היה המפקד וגו'".
7. דברים פרקים ב'-ג'.
8. ראה קויפמן, שם, עמ' 89.
9. השווה דברים ג', כח כמובא לעיל.
10. השווה שם, י"א, כד: "כל המקום אשר תדרך כף רגלכם בו לכם יהיה. מן הנהר נהר פרת ועד הים האחרון יהיה גבולכם. לא יתיצב איש בפניכם וגו'".
11. השווה שם, י"ז, יח-כ: "... וכתב לו את משנה התורה הזאת על ספר מלפני הכהנים הלויים - והיתה עמו וקרא בו כל ימי חייו וגו'".
12. יהושע א', א, ב, יג, טו. עשר פעמים נזכר שמו של משה בפרק זה.

13. ראה **דעת מקרא, יהושע**, ירושלים תש"ל, עמ' ב' הערה 2 בסופה: "ו'עבד מלך' עניינו שר (השווה החותמות ל: 'עבד מלך... פלוני', מימי הבית הראשון). וראה שמ"א כ"ג, ט; שמ"ב ט"ו, לד; י"ח, כט; מל"א י"א, כו; מל"ב כ"ב, יב; כ"ה, ח; דבה"ב י"ג, י; ל"ד, כ.
14. כתואר "האיש" המתגלה ליהושע ב'חזון נבואי', ביריתו: יהושע ה', יג-טו.
15. שמות י"ד, לא.
16. התואר "עבד ד'" ניתן, במקרא, למשה וליהושע בלבד.
17. השווה דברים פרק כ"ז.
18. השווה בראשית ל"ה, ב; שמ"א ז', ג. "אלהי הנכר" - עצמים מקודשים, כמו תרפים, שעבדום בצד עבודת ד'. מכאן המקבילה: אלהי נכר = אלהים אחרים.
19. השווה שמות כ"ד, ז: "ויאמרו: כל אשר דבר ד' נעשה ונשמע".
20. השווה שמות ט"ו, כד; שמ"א ל"י, כה.
21. השווה שמות כ"ד, ד: "ויכתב משה את כל דברי ד'". ראה ניסן אדרט, "כל המצוה אשר אנכי מצוה אתכם היום" - מהי? 'כל דברי התורה הזאת' (דברים כ"ז, א, ג) - מהם? **שאנן**, שנתון המכללה הדתית לחינוך חיפה, תמוז תשנ"ז, עמ' 18: "ויכתב משה את כל דברי ד'" על אבני המצבה; בדומה למעשה יהושע כאן: "ויקח אבן גדולה וגו'".
22. ראה קויפמן, שם, עמ' 61-62; 65-66.
23. שם, שם, עמ' 66-67.
24. באביב, בעת הפשרת השלגים בחרמון, הירדן שוטף וסוחף. לא פעם שוליו הרכים מתמוטטים וסותמים את זרימת הנהר - למשך כמה שעות - עד שהוא פורץ ויוצר פיתול חדש.
על מעבר-הירדן באום-שורט ראה מפה 1. וראה נספח: "שלם" שהיא "שלה".
25. השווה שמות ט"ו, ח: "נצבו כמו נד נזלים".
26. ראה מפה 1. סתימת הירדן הייתה ליד גשר אדם; ובמשך שעות לא זרמו מים אל ים המלח. באותה עת עברו בני ישראל בחרבה, במעבר אום-שורט, אל עבר הגלגל.
27. כהבטחתו לעיל ג', ז: "היום הזה אחל גדלך בעיני כל ישראל וגו'". והשווה שמות י"ד, לא: "ויראו העם את ד' ויאמינו בד' ובמשה עבדו".
28. למקומה המשוער בחרבת-אל-עוג'ה א-תחתא ראה מפה 1. וראה נספח: "שלם" שהיא "שלה".
29. השווה את הכתוב בשמות ג', ה: "של נעליך מעל רגליך" אל יהושע ה', טו.
30. ראה מפה 2 והתקפה על העי שנכשלה.
31. ראה יוחנן מופס, "בין דין לרחמים: תפילתן של נביאים", **תורה נדרשת**, תל אביב, תשמ"ד, עמ' 39-87.
32. ראה מפה 2 והתקפה על העי שהצליחה.
33. מכאן כל "עם" בטקסט בעל אופי צבאי אינו אלא עם-המלחמה. ראה לעיל ז', ב-ג: "אל יעל כל העם ... ויעלו מן העם כשלשת אלפים איש. וראה שמ"ב ט"ו, יב: "והעם הולך ורב את אבשלום; שם, יז: "ויצא המלך וכל העם (הנאמנים) ברגליו".
34. ראה צבי רדי וחיים רבין, **המלון החדש לתנ"ך**, ירושלים, 1989 עמ' 235. ראה אחיטוב, שם, עמ' 136-137. וראה יגאל ידין, **תורת המלחמה בארצות המקרא**, רמת גן, 1963, עמ' 137.
35. השווה בראשית י"ד, ז - שינוי כיוון מדרום לצפון; שמות י"ד, ב - שינוי כיוון ממזרח למערב. ראה מפה 2.
36. השווה שמות י"ז, יא-יב: "ויהי ידיו אמונה עד בוא השמש". מבחינה טקטית, לאחר מתן האות בכידון לאורב, לא היה צורך בנטיית ידו של יהושע.
37. דעת ר' אליעזר בירושלמי סוטה ז', ג ובספרי לדברים י"א, ל. ראה נספח: "שלם" שהיא "שלה". וכן מצויים הר עיבל וגרזים ליד עין אלישע, בקרבת ידיחו, במפת מידבא. ראה קויפמן, שם, עמ' 130-132.
38. ראה מפה 1.
39. ראה נספח "שלם" שהיא "שלה".

40. ראה הערה 21 לעיל. במקביל לשנים-עשר אבני המצבה של משה נוטל יהושע שנים-עשר אבנים ממקום מעבר-הירדן.
41. השווה לעיל פתיחת פרק ה', א: "ויהי כשמע כל מלכי האמרי אשר בעבר הירדן ימה וגו'". וראה פתיחת פרק י', א ופרק י"א, א בסמוך.
42. הביטוי "מצידם" אפשר מתייחס לכתוב (י"ב): "זה לחמנו חם הצטידנו" - כלומר לקחו ממאכלם שיבש - וקשה. לנו נראה כביטוי מטאפורי - השווה בראשית כ"ה, כח: "ויאהב יצחק את עשו כי ציד בפיו".
43. ראה מפה 3.
44. ראה הערה 41. בפרק ט', א לא צוין "אשר מדרום".
45. ראה מפה 3.
46. הביטוי "כל" מאפיין את התעודה הקדומה. התוספות המבארות של המחבר ניתנו, להלן, בסוגריים.
47. כך נראה להשלים על-פי: צפונה ומתימן לעיל ומזרח שמש להלן. והשווה שופטים כ', לג.
48. בשופטים ב', כא נתבטלה הבטחה זו וניתן טעם לדבר.
49. ראה **דעת מקרא**, יהושע, עמ' קפ"ט.
50. גם לא "מזבח" - גלעד - בגלילות הירדן.
51. מעניינת גרסת תרגום השבעים: "אל שלם" - היא שלה על-פי השערתנו - ראה נספח.
52. הביטוי מאשש את גרסת השבעים: לפני ארון האלהים שבמשכן שלה. ואפשר לפני ארון האלהים שהוצב במקדש ד' שבשכם, כמתואר להלן כ"ד, כו: "ויקח אבן ויקמה שם תחת האלה אשר במקדש ד'".
53. השווה המקבילה בשמ"א ז', ג-ד: "הסירו את אלהי הנכר מתוכם, והעשירות, והכינו לבבכם אל ד' ועבדו לבדו ויעבדו את ד' לבדו".
54. הארה משלימה לדמות זו של יהושע מצויה בסוף מאמרו של ישראל רוזנסון, "סיפור הכישלון בעי והמסגרת של יהושע א-יא", **בית מקרא**, טבת-אדר ב' תשנ"ז, עמ' 137-154. גישה אחרת ל"דמותו של יהושע ה'מייסד" - התגבשות המסורת", ראה משה ויינפלד, **יהושע עד יאשיהו**, ירושלים, תשנ"ב, עמ' 40-42.

מפה 2 - המלחמה על העי

מפה 3 - המלחמה בדרום ובצפון

סיפור "איש האל-קים מיהודה" כדרמה

הקדמה

בעבודה זו ייבחן הסיפור המקראי "איש האל-קים מיהודה" (מל"א פרק י"ג) מנקודת מבטה של הדרמה: האם סיפור זה הוא דרמה? כיצד באים עקרונות הדרמה לידי ביטוי בסיפור זה? כיצד עוזרים עקרונות הדרמה להבנת הסיפור טוב יותר?

הסיפור על איש האל-קים, שעבר על דברי הנבואה, הוא דרמתי, רצוף קונפליקטים, מתח – וסופו כשלון ידוע מראש. אין בו מקום לרחמנות מיותרת או לנסיבות מקילות. לא בכך עוסקת הדרמה. מי שיחפש כאן "התחשבות בנסיבות מקילות", הרי איש האל-קים חטא בלא יודעין – ימצא שאין הדרמה עוסקת בנסיבות המקילות. הדרמה מבטאת את מערכת הערכים שביסוד השקפת העולם הדתית של החברה בה נוצרה.¹

סיפור איש האל-קים מיהודה (מלכים א', י"ג) כדרמה

הרקע לעלילת הדרמה נתון בפרק הקודם – פילוג הממלכה. ירבעם בן נבט זוכה, בחסות נביאי ה', לקבל מלכות על עשרה שבטים. אולם בשל אינטרסים מדיניים, בונה ירבעם עגלים, בודה חג מלבו, ומזמין את כל עם ישראל לעלות לרגל, לחגוג את החג שבדה. פרק זה הסתיים במשפט – "ויעש חג לבני ישראל, ויעל על המזבח, להקטיר" (מל"א י"ב, 33).

התפאורה חצויה לאורכה לשתי יחידות. המחצית העליונה, הנראית כרחוקה יותר, נראית כך – ברקע מרחוק, ציור של נוף הררי מבוחר, טקסות, אדמת הרי בית-א-ל. עצי זית בין הטרסות, נראים מרחוק. חלקות אדמה מעובדות, רצועות-ירק לאורך הטרסות, המשתרעות בקווים התואמים את הטופוגרפיה ההררית של המקום. קצת מעל קו האמצע של התפאורה, מצטיירת הדרך הראשית, הפונה צפונה, לירושלים. הדרך מתפצלת לצומת דמוי-מזלג, ומשם לשתי דרכים ראשיות. משמאל, קצת מתחת לקו הרקיע, מצוירת דמות קטנה של אריה. אולם דמותו, המוצמדת לתפאורה, ואינה חלק ממנה, ברורה ומדויקת, ורבת הוד, בניגוד לשור, שדמותו טושטשה. במחציתה התחתונה של התפאורה, המון אדם (אין מבחינים בהבדל בין שני חלקי התפאורה). ממש בחלק העליון של התפאורה – שמים צבועים בצבע כחול עז, שמש גדולה ויוקדת. עיגולי-אור בהיר מקיפים את השמש, הממחישים את החום הרב שמפיעה השמש.

משני צידי הבמה ניצבים, אנשי מקהלה לבושים בבגדים רחבים, לבנים. במרכז הבמה ניצב מזבח גדול, בגובה שני מטר, ומדרגות מוליכות אליו. לפני המזבח, על כן בגובה מטר, ניצבת דמות חיה לא-מוגדרת, על ארבע רגליים. אין לה ראש (וזאת משתי סיבות: גם כיוון

שאסור, מן התורה, לעשות דמות פסל, וגם כדי לבטא את סלידתנו מן הדמות. אבל כיוון שאין דרמה, הצגה, בלי אמצעי המחשה ותפאורה, הפסל יוצג כאן כחפץ מאיים, נטול ראש ומבע). שתי קרניו יוצאות היישר מצווארו, וצבעו עז, זהוב, בוהק.

מערכה ראשונה: נבואת איש הא-לקים בבית א-ל, שנשלח במצוות ה'.

תמונה א' (י"ג 2-3): נבואת איש הא-לקים. על הרס המזבח: ונתן ... מופת ... הנה המזבח נקרע ונשפך הדשן אשר עליו.

המסך נפתח.

המקהלה שרה בקול חרישי:

"ויעש שני עגלי זהב ... ויאמר להם: הנה א-לקיך ישראל, אשר העלוך מארץ מצרים ... וישם את האחד בבית-א-ל ... ויעש חג לבני ישראל, ויעל על המזבח, להקטיר ... מקדמת הבמה, מצד ימין, מגיע ירבעם, המלך. בגדיו - בצבע אדום עז, למותניו - חגורת-עור רחבה, חומה, ובה תחובה חרב בנדן. המלך עולה לאיטו במדרגות, למזבח. מצד שמאל מקדמת הבמה מגיע כהן ראשון, בגדיו לבנים, נושא לפיד בוער. המלך נוטל ממנו את הלפיד, ומציבו בפינה השמאלית-אחורית של המזבח. עגל-הזהב מואר, באור האש הבוהקת. ירבעם ניצב, זקוף, על המזח, מרים יד באיטיות. נשמע קול תיפוף, תחילה שקט, אחר הולך ומתגבר. מן הפינה הימנית-אחורית של הבמה מגיע בצעדי און במלוא הביטחון ובמלוא הכוח (מגיע מרחוק) אדם זר. קול התיפוף נמשך. (בקול נרגש) והנה איש א-לקים בא מיהודה..."

קריין:

תיפוף סוער:

איש הא-לקים:

הולך, מגיע אל לפני המזבח, מצדו הימני של המזבח. אחר עומד כשפניו אל הקהל וגבו אל המזבח. ברגע זה נפסק התיפוף. (בקול רם, דרמטי, נוקב) מזבח, מזבח! הנה בן נולד לבית דוד, יאשיהו שמו. וזבח עליך את כהני הבמות המקטירים עליך, ועצמות אדם ישרפו עליך! ... זה המופת אשר דיבר ה': הנה המזבח נקרע, ונשפך הדשן אשר עליו.

האיש קורא:

תמונה ב' (5-4): יד המלך יבשה והמזבח נקרע. כמופת לאמיתותה של הנבואה:

מושיט ידו באופן דרמטי - תפשוהו!

המלך:

נשמע קול תיפוף מהיר. ואז המזבח, בחלק שעליו לא ניצב המלך, נקרע, והדשן נשפך. המלך נשאר עומד וידו קפואה באוויר. פניו מתעוותות מחמת אימה.

תמונה ג' (9-6):

איש הא-לקים מסרב להיעתר להזמנת המלך - כי כן ציוה אותי בדבר ה' לאמר: "לא תאכל... ולא תשוב בדרך אשר הלכת"

המלך:

(אל איש הא-לקים) (בקול מתחנן) חל נא את פני ה' א-לקיך, והתפלל בעדי, ותשב ידי אלי.

(עוצם עיניו, מכווץ גבות-עיניו).

איש הא-לקים:

המלך:

איש האל-לקים:

תמונה ד' (10):

(מוריד את ידו, מביט בידו, מחייך, מנער את ידו) (אל איש האל-לקים) באה איתי הביתה, וסעדה, ואתנה לך מתת.
(בטון נחרץ) אם תיתן לי את חצי ביתך לא אבוא עימך, ולא אוכל לחם, ולא אשתה מים במקום הזה. (את המילים: "במקום הזה" מבטא בבוז, בתיעוב). כי כן ציווה אותי בדבר ה' לאמור: לא תאכל לחם, ולא תשתה מים, ולא תשוב בדרך בה הלכתה.

איש האל-לקים אכן חזר ליהודה: ולא שב בדרך אשר בא בה אל בית אל.

איש האל-לקים עובר את קדמת הבמה, עובר לחלק השמאלי-האחורי של הבמה. המסך נסגר.

הערה: הסיפור בנוי כדרמה. יסודות של דרמה המצויים במערכה זו:

1. אירוע, המוצג כדרמה, מצומצם ומוגדר, נבחר מתוך סיפור ארוך, אשר מגולל כל שאירע מעבר למה שמועלה על הבמה.
 2. העלילה (סיפור המעשה) המוצגת על הבמה, התפתחותה בהווה, לעיני הצופים, בלא התערבות המחזאי.
 3. אפיון הדמויות, על-פי התנהגותן מעשיהן ואורח דיבורן.
 4. המחזה הדרמטי משקף את הלבטים, את הרגשות, או את הרצונות של הגיבורים.
 5. לדיאלוג בדרמה תפקיד מרכזי: הוא מגלה את המתחולל בנפשם של הגיבורים. המחזאי שם את השקפת עולמו בפי הגיבורים, שבאה לידי ביטוי בדיאלוג. כמו כן, יש בדיאלוג כדי לקדם את העלילה. במערכות הבאות, מקבל הדיאלוג חשיבות יתר, כפי שנראה בהמשך.
- ישנם יסודות נוספים של הדרמה במערכות הסיפור, ונעמוד עליהם בהמשך.

מערכה שנייה (י"ג, 11-22): איש האל-לקים שב לבית אל ומפר את דבר ה':

תמונה א' (י"ג, 11-13): הנביא הזקן יוצא בעקבות איש האל-לקים (אחרי בנו): "ויספר לו את כל

המעשה אשר עשה איש האל-לקים היום בבית אל."

המסך נפתח:

חלקה העליון של התפאורה נשאר ללא שינוי - נוף הררי, מבוטר, תלול, הדרך העולה מבית אל לירושלים. טרסות, קטעי-שדות מעובדים לאורך קווי-הטרסות. מטעי זיתים. חלקה התחתון של התפאורה הוחלף - המחצית הימנית-תחתונה של הבמה, מראה חלק פנימי של בית מתקופת התנ"ך - דרך חלון קמור, מסומן בקשת-אבנים גדולה, נראה "חדר האורחים" - כריות-עור גדולות לישיבה, במרכז מונח מגש-נחושת ערבי גדול, עליו "פינג'אן" וכוסות קטנות. לידו קערת פירות - ענבים ותאנים. המחצית השנייה, השמאלית-תחתונה של התפאורה - דרך הררית, עצי אלה.

כאשר עולה המסך: מתגלה לעיני הצופים הנביא הזקן יושב ישיבה מזרחית בביתו. קול הקריין נשמע, מאחורי הבמה: ונביא אחד יושב בבית אל.

בן ראשון של הנביא הזקן: שלום לך אבי. אבי, היום נפל דבר גדול אצל מזבח ירבעם המלך. בא איש א-לקים ...

הנביא הזקן: ספר נא לי, ספר לי, בני, אל תפיל דבר...

שני בנים נוספים נכנסים יחד הביתה,² ומספרים בהתרגשות:

אבינו, אבינו הלא שמעת מה קרה אצל המזבח? בא איש א-לקים, וינבא על חורבן מזבח המלך. וכה אמר האיש: הנה ימים באים, ויקם מלך חדש לבית דוד, הוא ישרוף את עצמות הכהנים הזובחים על המזבח אשר בנה ירבעם בבית א-ל. ויצו המלך על שריו, לתפוש את איש הא-לקים, ותיבש יד המלך ... ויקרע המזבח, והדשן נשפך ...

איש הא-לקים:

(בהתרגשות) חיבשו לי את החמור, ואלכה לראות מיהו איש א-לקים זה, ובמה כוחו גדול, עד שהמלך נכנע לו. ואנכי נביא חצר כבר שנים רבות, ומדוע מעולם לא הזמינני מלך לביתו? שמא ארוכות שערותיו, כשמשון? או שמא צם ימים רבים, כאלהו? אני מוכרח לשמוע מה יספר האיש, ובמה כוחו גדול. אבי, כה אמר איש הא-לקים, כי לא יבוא לבית המלך, ירבעם, גם אם יתן לו את חצי ביתו, כי כן ציוה עליו ה', לא לאכול ולא לשתות ולא לשוב בדרך שבה הלך.

הבן הראשון:

כך אמר איש הא-לקים? גם אני נביא הייתי. נביא לכל דורש. כל חיי יעצתי עצות טובות לאנשים. מה בכך אם לא יקפיד למלא במדויק אחר ההוראות? חיבשו לי, בני, את החמור. עלי להשיב לפה את איש הא-לקים.

הנביא הזקן:

הבנים חובשים עבור אביהם את החמור. הם מראים לאביהם את הדרך שבה הלך האיש. תיפוף התופים נשמע ברקע, תחילה חרישי מאוד, כאשר הזקן יוצא לדרך (צד שמאל של הבמה) רכוב על חמורו לחפש את איש הא-לקים. התיפוף הולך וגובר בהדרגה.

תמונה ב' (14-18): הנביא הזקן מצליח להערים על איש הא-לקים:

ומלאך דיבר אלי בדבר ה' לאמר: השיבהו אתך אל ביתך

התיפוף נמשך לאורך התמונה כולה, תחילה חרישי, לסירוגין, ובהדרגה הולך וגובר, עד סוף התמונה.

הנביא הזקן מגיע ורואה את איש הא-לקים יושב תחת האלה.

הנביא הזקן: האתה הוא איש הא-לקים אשר באת מיהודה?

איש הא-לקים: (נראה שמח) אני.

הנביא הזקן: לך אתי הביתה, ואכול לחם.

איש הא-לקים: (בקול נחרץ) לא אוכל לשוב אתך, ולבוא אתך, ולא אוכל לחם, ולא אשתה

אתך מים במקום הזה, כי דבר אלי בדבר ה': לא תאכל לחם, ולא תשתה שם מים, ולא תשוב ללכת בדרך אשר הלכת בה.

(בקול פייסני, ידידותי) גם אני נביא כמוך, ומלאך דבר אלי בדבר ה' לאמר:

הנביא הזקן:

השיבהו אתך אל ביתך, ויאכל לחם.

התיפוף סואן וקצבי.

המקהלה שרה: כיחש לו, כיחש לו, כיחש לו.

תמונה ג' (י"ג, 19): **איש האלקים שב, עם הנביא הזקן אל בית א-ל: ויאכל לחם בביתו, וישת מים.**

איש הא-לקים עולה על חמורו של הנביא הזקן. הם רוכבים יחד ימינה, אל ביתו של הזקן. התיפוף נפסק בבת אחת, כאשר הם נכנסים אל בית הזקן. איש הא-לקים והנביא הזקן, מתיישבים זה מול זה, בשיכול רגליים, על הכריות בבית הזקן. בניו של הזקן מגישים לפניהם כד מים וחצי ככר לחם גדול. הם בוצעים מהלחם, ושותים מהמים.

המקהלה שרה: הם יושבים, הם שותים, המים צוננים והלחם כה טרי ... לפתע נשמע מרחוק מעין רעם רחוק, עמום. המקהלה משתתקת.

תמונה ד' (20-22): **דבר ה' על מותו הצפוי של איש הא-לקים (למיז): יען כי מרית פי ה' ... לא תבוא נבלתך אל קבר אבותיך.**

איש הא-לקים שמט את ראשו. הוא נראה כאילו נרדם. ואז דווקא הנביא הזקן קם ממקומו, ונראה כמקשיב. קול חזק, רועם, נשמע, מכיוון תקרת האולם: ויהי דבר א-לקים אל הנביא הזקן אשר השיבו: איש הא-לקים מרים ראשו, יושב, פניו מבוהלות, עושה ביד אחת תנועה כאילו מנסה להגן בידו על פניו.

הנביא הזקן פונה אל איש הא-לקים, ידיו נשואות כלפי מעלה, קולו חזק, רועם: יען כי מרית פי ה', ולא שמרת את המצוה אשר צווך ה' אל-קך, ותשב, ותאכל לחם, ותשת מים במקום אשר דבר אליך אל תאכל לחם ואל תשת מים - לא תבוא נבלתך אל קבר אבותיך.

הנביא הזקן שומע את הבשורה הנוראה, סופק כפיו, מתיישב וטומן ראשו בכפיו. הם מחרישים רגע.

תמונה ה' (23): **איש הא-לקים מסיים את סעודתו והולך. "יחבוש לו החמור"**

איש הא-לקים ממשיך לסעוד, מתעטף בשתיקה, נמנע מלדבר. הנביא הזקן: קח נא בבקשה ממך, את החמור. איש הא-לקים עולה על החמור ורוכב, בלא להיפרד לשלום.

דיון מסכם למערכה שנייה

במערכה זו בולט אחד המאפיינים של הדרמה - המחזאי אינו מביע דעה. את דעתו הוא שם בפי השחקנים במחזה. בכל זאת עולות מספר שאלות, במיוחד במערכה זו. השאלה המעניינת ביותר: האם

הנביא הזקן הוא נביא אמת? מה היו מניעיו של הנביא הזקן? האם הוא היה מודע לכך שהוא גורם למותו של איש-הא-לקים? וכיצד הסכימו בניו של הנביא הזקן לעזור לו? (האם הם היו שותפים לפשע?) מי הוא הנביא שקיבל את הנבואה על מותו של איש-הא-לקים? האם הדברים שקרו הנם צודקים? כיוון שהמחזאי נמנע מלתת תשובות ישירות, נאלץ לחפש תשובות בין השורות, על-פי עיצוב הדמויות, ועל-פי דבריהן והתנהגותן בעתיד.

לשאלה: מי הוא נביא אמת? מקריאה ראשונה של הסיפור, נראה שעצם כינויו כנביא, מגדירו כנביא אמת. בנושא זה נחלקו הדעות. הפרשנות המסורתית: התרגום הארמי, רש"י (י"א), ורד"ק (י"ח) רואים אותו כנביא שקר. חוקרים מודרניים: סמט³ סבור כך, ומסביר שהכינוי "נביא" מקובל בתנ"ך הן לנביאי אמת והן לנביאי שקר. לעומתם, אברבנאל בדעה שהוא נביא אמת. (רצה לעזור לו), ורדיגר⁴, שותפה לדעתו. היא לומדת מן העובדה, כי נביא זקן וידוע לא השתתף בחגיגה בבית א-ל, כי הוא היה נביא אמת. חיפשתי בפסוק עצמו רמז: הפסוק בו מציג את עצמו הנביא הזקן (פס' 18). לפסוק זה מבנה בן שני חלקים, ובסופו חיווי, רמז. הרמז ניתן, בפסוק זה, מחוץ לקבוצת השחקנים, על-ידי קריין או מקהלה, בהערה: כיחש לו:

חלק א': ויאמר לו: גם אני נביא כמוך.

חלק ב': ומלאך דבר אלי בדבר ה': השיבהו אתך אל ביתך, ויאכל לחם וישת מים.

כחש לו.

המילים החותמות את הפסוק: "כחש לו", האם הן מתייחסות רק לסוף הפסוק, להזמנה לאכול, או לכל הפסוק, כולל גם את המשפט: "גם אני נביא כמוך"? ניתן להבין זאת בשתי הדרכים, אני העדפתי להבין זאת כך: המילים "כחש לו" מתייחסות גם לתחילת הפסוק. יתרון נוסף לשיטה זו הוא, כי קל יותר לומר שהנביא הזקן, נביא שקר, לא היה בקיא בדינים ובמצוות, ומתוך קלות דעת הכשיל את איש-הא-לקים. אם נפרש שהנביא הזקן היה נביא אמת, הרי המסקנה היא, שנביא אמת, אדם שעמד בסוד ה', הטעה בזדון את חברו, והכשילו בעבירה שעונשה מוות בידי שמים, כנביא שעבר על דברי נבואה. הסבר זה קשה. משתי סיבות אלו, ובעיקר בגלל הסיבה הראשונה, עדות הטקסט, שהיא נדירה וחשובה בדרמה, בחרתי בפירוש שהנביא הזקן הוא נביא שקר.

שאלה נוספת חשובה להבנת הסיפור היא: מי מקבל את הנבואה בדבר מותו של איש-הא-לקים? גם כאן, בקריאה ראשונה נראה כי איש-הא-לקים עצמו מקבל את הנבואה. המפרשים: רש"י ורד"ק מפרשים כי דווקא הנביא הזקן, שהיה נביא שקר עד עתה, הוא זה שמקבל את הנבואה המרה. וכן חלוקים בעניין זה, חוקרים מודרניים. את הפתרון נחפש בפס' 20-22:

ויהי דבר ה' אל הנביא אשר השיבו

ויקרא (הנביא הזקן) אל איש-הא-לקים ...

ולא שמרת אל המצוה אשר צוה ה' א-לקיך

ותאכל ... ותשת ... במקום אשר דבר אליך: אל תאכל ...

הן מדברי הקריין הנסתר והן מדברי מקבל הנבואה, המזכיר את ה' בגוף נסתר, ולא בגוף נוכח, (במקומות המודגשים בקו), ניתן לראות כי איש-הא-לקים מקבל את הבשורה על מותו דרך מתווך, אדם נוסף, הוא הנביא הזקן, שהיה עד עתה נביא שקר. נמצא שהדיאלוג מקדם את הבנת העלילה, ותורם לאופיו הדרמטי של המסופר. ונמצא שהכרת מאפייני הדרמה, עזרה לנו להבין טוב יותר את הסיפור.

מאפיין נוסף של דרמה, עלילה המתפתחת, מן הסיבוך לשיא המחייב פתרון על דרך ההתרה. במערכה זו יש אפקט המגביר את המתח בשיאו, מעצים את ההפתעה: הפסקה באמצע פסוק (פס' 20). בעוד השניים יושבים לסעוד בשלווה, יש הפסקה להגברת המתח, לפני הופעת דבר ה', המבשר על האסון המתקרב. ניסיתי לתת ביטוי לאות מבשר רעות זה במחזה, באמצעות שירת המקהלה, שרומזת שלא הכל כה שליו, וכן באמצעות הרעם, שמקדים את הופעת דבר ה'. הנה כך השתמשתי באמצעים אלה להכרת מאפייני הדרמה, להבנת הסיפור, ולעיצובו כמחזה.

מערכה שלישית (י"ג, 23-32): מותו הפלאי של איש האל-קים.

תמונה א' (23-25): **הבשורה לנביא הזקן על מות איש האל-קים:**

וידאו את את הנבלה משלכת בדרך, ואת האריה עומד אצל הנבלה.

המסך עולה:

תפאורה של הרי בית א-ל. תמונת האריה המשקיף מרחוק, הוסרה. פרט לכך, התפאורה בפרק זה זהה לתפאורה בפרק הקודם. בפינה הימנית, בחלק התחתון של התפאורה, ביתו של הנביא הזקן.

בצד השמאלי של הבמה, איש האל-קים מוטל על הרצפה (בובה ממולאת בצמר גפן). דמות אריה עשויה מדיקט. תווי הגוף מצוירים בבירור. צבעו זהב. ממול לאריה, ניצבת דמות חמור, עשויה מדיקט. ביניהן מוטלת גופתו של איש האל-קים.

אנשים עוברים הלך ושוב, במרכז הבמה, מקדמת הבמה לאחוריה, מביטים בפחד ובתדהמה על המראה הפלאי.

הנביא הזקן, המכונה כעת, "הנביא אשר השיבו מן הדרך", יוצא מביתו. אלמוני עובר על-ידו.

הנביא הזקן:
האלמוני:

מה הדבר אשר כל העיר מדברת בו? מה המראה הנורא שכולם סיפרו? (לבושו חלוק לבן ארוך, פסים לרוחבו, בשוליים - "גאלאביה") הוא אבי הנביא, א-לקים יאריך ימיו, ראיתי מחזה רב הוד ופלא: ראיתי נבלת אדם מונחת בדרך. מצד אחד לגופה, רובץ אריה גדול ונורא, אריה רב הוד. ומצד האחר לנבלה - חמור רובץ.

איש האל-קים הוא, אשר מרה את פי ה', ויתנהו ה' לאריה, וישברהו, וימיתהו, כדבר ה' אשר דיבר לו.

הנביא הזקן (בצער):

אתה אשם, אתה אשם, אתה אשם...

המקהלה:

תמונה ב' (26-27): **הנביא הזקן חש אשמה על מות איש האל-קים.**

"וידבר אל בניו לאמר: חבשו לי את החמור"

הנביא הזקן נכנס לביתו. בניו בבית. קמים לקראתו, כשהוא נכנס. הוא פונה אל בניו: חבשו לי את החמור.

חובשים את החמור.

הבנים:

הנביא הזקן יוצא לדרך, רכוב על חמור.
המקהלה: אתה אשם, אתה אשם.
תיפוף תופים, הולך וגובר, בעוצמה, עד שהנביא מגיע ורואה:

תמונה ג' (28-29): הנביא הזקן נדהם מן המראה הפלאי.

"וישא את נבלת איש הא-לקים וניחחו על החמור ושיבחו"

הנביא הזקן מגיע אל המקום שבו עומדות החיות אצל נבלת איש הא-לקים. הנביא פורש כפיו לשמים (המקהלה והתופים משתתקים).

וקורא: ראו את דבר הפלא הגדול הזה. גופת איש הא-לקים, אשר מרה את פי ה'. ראו כמה טוב ה' ומיטיב ה' לעושי רצונו בכל עת. ראו כמה נורא העונש, לממרי פיו. ראו כי האריה והחמור עומדים יחד בדרך, לא אכל האריה את הנבלה, ולא שבר את החמור! ראו כמה נוראים מעשי ה'.

הנביא הזקן עובר בין החמור והאריה, מרים את נבלת איש הא-לקים, מניחה על החמור, הולך ברגל בעצמו, מחזיק בנבלה, וחוזר "אל מול עירו", מול ביתו במרכז הבמה.

תמונה ד' (29-32): הנביא הזקן סופד לאיש האל-קים:

וינח את נבלתו בקברו וספדו עליו: הוי, אחי!

הנביא מסיר בזהירות את הגופה מעל החמור, מניחה בתוך מלכך המסומן על הבמה, הקבר. וסופד: הוי, אחי! ... הוי, אחי! ... הוי, אחי! הולך וסובב סביב לגופה, וקורא בקול, ובוכה וזועק: אחי, אחי!

בניו מצטרפים אליו, אחד-אחד, וקוראים בקול גדול אף הם: הוי, אחי! ... הוי, אחי! מצטרפים אנשים נוספים, עומדים מאחורי הגופה. וכולם ביחד, בקול עצוב, שקט, חד-גוני סופדים: הוי, אחי!

סיום (31-32): הנביא הזקן מאשר את נבואת איש הא-לקים:

כי היה יהיה הדבר אשר קרא ה', על המזבח בבית א-ל.

המקהלה משמיעה מנגינה שקטה, ללא מילים. אחר כך נשמע קול תיפוף:
הנביא הזקן: (בקול מצווה) בני, מצווה אני עליכם. האזינו, בני, לאמרתי. במותי, וקברתם אותי בקבר אשר איש הא-לקים קבור בו. אצל עצמותיו הניחו את עצמותי. כי היה יהיה הדבר אשר קרא בדבר ה' על המזבח אשר בבית אל, ועל כל בתי הבמות, אשר בהרי שומרון.

חתימה:

קריין: (קול נסתר מאחורי הבמה) אחר הדברים האלה לא שב ירבעם מדרכו הרעה. וישב ויעש מקצות העם כהני במות. ויהי בדבר הזה לחטאת בית ירבעם ולהכחיד ולהשמיד מעל פני האדמה.

דרכי העיצוב:

דרמה זו הנה בעלת מבנה אפיזודי, כשכן:

- א. הסיפור בנוי מרצף של אפיזודות.
- ב. האירועים ממוקמים בכמה מקומות, בכל העיר ומחוצה לעיר.
- ג. הסצינות מועמדות זו לצד זו, ללא קשר סיבתי ביניהן.

שאלה חשובה ואחרונה: מהו מוסר ההשכל שניתן להפיק מן הסיפור. הרי בסיפור זה, האיש הטוב והגיבור מת בטרם עת. ואילו המחטיא, המסית – יצא ללא עונש. שוב, יוקל עלינו להבין מהו המסר, אם נזכור שזוהי דרמה, שבה משתקפת מערכת ערכים דטרמיניסטית, שביסוד השקפת העולם של כותב הדרמה. וכן, בדרמה האדם מתמודד עם גורלו – הגזרה האלקית. גם כאן, מתמודד איש האל-לקים עם הרוע, נסיונות ההסתה והפיתוי, ולבסוף נכשל, כיוון שהחברה סביבו כל כך מושחתת, כל כך שקועה בעבודה זרה, עד כי אין אפשרות להינצל. הנביא הזקן, עד שפגש באיש האלקים והפך בעצמו לנביא, לא שיער שיש חיי אמת, צרופים מתאוות, וקרובים אל ה'. בעיר שכאלה הם תושביה, בתקופה שאלה הם אנשיה, אי אפשר לצאת נקי מחטא. לכן, אולי, הלך הנלמד מהסיפור הוא: אל תיכנס לעיר שבה כולם חוטאים.

בספר מלכים ב' מסכם הנביא, מחבר הספר, את תקופת ממלכת ישראל, עלייתה ונפילתה: "כי קרע ישראל מעל מעל בית דוד ... וילכו בני ישראל בכל חטאות ירבעם אשר עשה ... עד אשר הסיר ה' את ישראל מעל פניו, כאשר דיבר ביד כל עבדיו הנביאים" (מל"ב י"ז, 23-21) כלומר, השקפת המחבר היא כי דבר ה' יקום לעולם, ודבר נביא שדיבר על-פי ה', יתגשם בהכרח. וממלכת ישראל קמה על פי ה', ונפלה על פי ה', כי לא הייתה לה זכות קיום מבחינת מחבר הספר. זהו הדטרמיניזם המשתקף בספר מלכים, ובא לידי ביטוי בדרמה.

הערות ומראי מקומות

1. אררט, ניסן. **הדרמה במקרא**, ירושלים, תשנ"ז, עמ' 3-11.
2. אררט, ניסן. נביא-ומלך אמת-וחסד בספר מלכים, **שדה חמ"ד**, תשרי-חשוון תשמ"ח, עמ' 30-31.
3. כך מפרש הרד"ק בפס' י"א, בדיבור המתחיל: "ויספרם": בן אחד מספר, הגיעו יתר הבנים וסיפרו אותו מעשה. סמט, א' (תשמ"ח). גדול הוא קידוש ה' מחילולי ה': מל"א י"ג – הסיפור ופירו. **מגדים – כתב עת לענייני מקרא, ו'**, עמ' 55-85.
4. ורדיגר, ת'. "ושבתם וראיתם בין צדיק לרשע" תגובה למאמרו של סמט. **מגדים – כתב עת לענייני מקרא, עמ' 95-103**.

הערות למשמעות מושג ה"קדושה"

המושגים קדושה או קדוש אינם נתפשים כמהויות מוגדרות בשכל האנושי. בהתאם לעובדה זו משתמש המקרא במושגים אלה בלי לקבוע להם את גדרם המדויק. למעשה גם אנו משתמשים במושגים הללו כאילו אנו יודעים את משמעותם, אך לאמיתו של דבר איננו מבינים אותם. אנחנו מקדשים אישה, עושים קידוש, אומרים קדושה וקדיש, ומתנהגים כאילו אנו מבינים את המושגים הללו. בדומה לכך גם המושגים טומאה וטהרה, והמושג נשגב, קשה ביותר להסביר את מהותם או את משמעויותיהם. המושג נשגב אפילו אין לו כנראה ביטוי המבטא את ניגודו. המושג "היתול" שהלל ברזל משתמש בו¹ כניגוד ל"נשגב", אינו הולם כל-כך את המצב, כי "היתולי" הוא ניגודו של "רציני". על-אף האמור, אוהב האדם המודרני להעמיד פנים, כאילו הוא מסוגל להתייחס למושגים אלו יחס רציונאלי, ולכן הוא מנסה להחיל עליהם הסברים שכלתניים. גישה זו משבשת, כמובן, לגמרי את הבנת מהותם המדויקת, ואת מיקומם המדויק של מושגים אלה ברצף של המושגים האירציונאליים.²

כדי להסיר את הערפל מן המושג קדוש, נוהגים להחיל אותו על המוסרי. העושים כך באים להבהיר, ונמצאים מערפלים. אמנם יש לפעמים שהקדוש הוא מוסרי, אבל המוסרי לא בהכרח הוא קדוש. לתת הלוואה או אפילו צדקה לאדם נזקק הוא ודאי מעשה מוסרי, אבל עדיין אין זה מאפיין קדושה. אם כן, המוסרי אינו ממצה את המקודש, ויש דברים מוסריים רבים שאינם קדושים כלל ועיקר. אכן, גם המושג "מוסר" אינו מוגדר כראוי מפני שהוא נתפס בצורה שונה בתרבויות שונות. לכן, כמו שטהור אינו נקי, וטמא אינו מלוכלך כך אין קשר ברור בין מקודש למוסרי. מושגים אלה יותר משהם מבטאים מציאות ריאלית מוחשית, מייצגים הם ממד אנושי רגשי ואירציונאלי. נוסף להיותו של המוסר יחסי, הוא מפוקפק גם מפני שעצם קיומו האימננטי הבלתי תלוי מוטל בספק. אדם הגדל מראשית ילדותו בין זאבים, יהיה אדם זאב, וקשה לראות אותו מפתח תכונות הנחשבות מוסריות. לנפש האנושית יש לכל היותר פוטנציאל, מין יכולת או מין אפשרות לקלוט התייחסות מוסרית, אבל קשה לדבר אצלו על תכונה מוסרית המובנית לתוככי הנשמה. מלבד זה, אין גם לראות בכל התכונות ובכל הפעולות המנוגדות לחייתיות תכונות מוסריות, כי יש שאדם עושה מעשה הנראה כמוסרי מתוך אינטרסים תועלתניים בלבד.

ואולי אפשר לראות בהבדל זה בין המהותי לפוטנציאלי את אחד ההבדלים שבין אלוקים לאדם. אצל האלוקים המהויות של הקודש, של הצדק, של האמת, של המוסר וכו' הן חלק אינטגראלי של ההווה האלוקית. זהו צלמו של האלוקים, שלפי הרמב"ם, ב"מורה נבוכים", איננו תבניתו הנראית, אלא מהותו הפנימית. לעומת זאת, האדם שנברא בצלם – "צלם" פירושו שיש באדם היכולת או הפוטנציאל לקלוט תכונות אלוקיות אחדות – אינו קדוש לכתחילה, ואינו התגלמות האמת והצדק מעיקרו ומתחילתו, ועליו לעמול קשה בחינוך עצמו כדי להגיע לדרגה מעין זו.

תאריכים: מקרא, חז"ל, הלכה, פילוסופיה.

במבט ראשון נראות שתי הצורות של השורש ק.ד.ש, המילה "קודש" והמילה "קדוש" או "קדושה", כאילו הן היינו הך. אף-על-פי-כן כל המעיין בקונקורדנציה מגלה, כי ברוב רובן (למעלה מ-80%) של המקרים משמשת המילה "קודש" למקום, לזמן, לכלים ולבעלי חיים, כגון "קודש" הוא לה' או "אדמת קודש", או "קודש קודשים" (שהוא מקום), וכן שבת-"קודש" ו"מקרא-קודש". לעומת זאת, המילה "קדוש", על-אף כל היוצאים מן הכלל מתייחסת ברוב רובם של מקומות הופעתה לאלוקים או לבני אדם. וכך אנו מוצאים "קדוש אני ה' אלוקיכם", וכן "קדוש קדוש קדוש ה' צבאות", וגם "כל ימי נזרו קדוש הוא לה'", או איש אלוקים "קדוש", או "קדושים תהיו כי קדוש אני ה' אלוקיכם". נוסף לכך, המילים "קודש" ו"קדושה" הן שמות, בשעה שקדוש הוא תואר השם.

על אף הבדלים אלה, לצורכנו התכניים והמהותיים הנדרשים לא לווריאציות הדקות של הפירוש, אלא לגרעין המשמעותי של המילה או של המושג, נתעלם מהבדלי המשמעות הזעירים שבניאנסים, ונשתמש בווריאציות השונות של המושג "קדוש" כבעלי משמעות זהה. בדומה לזה אנו לא נמנע, על-אף כל הקשיים המרובים והמהותיים להגיע לפשר מלא, מוסמך, ומקובל של המושג "קדוש", לנסות מחדש להבהיר לעצמנו לפחות במידה צנועה תוך הימנעות מרבית מכל רציונאליזציה יתרה, את משמעות המושג "קדושה". נשתדל לעשות דבר זה עד היכן שידנו מגעת, תוך הכרה בעובדה, שהסברינו יישארו תמיד רחוקים משלמות.

מירצאה אליאד³ מצביע על כך שיש זמן פיזי-הומוגני, הזורם ללא שינויים או ללא נקודות ייחודיות המצטיינות במשהו ייחודי ובמשהו שונה מן הרגיל. בזמן הזה נראה הכל תמיד אותו דבר. כך נתפס הזמן כסתמי וכחסר כל משמעות אנושית אצל פגועי מוח, אצל אנשים החיים מחוץ למסגרת תרבותית כלשהי, ואצל בעלי החיים. לפי המסקנה שאנו יכולים להסיק מתפיסה זו של מירצאה אליאד, גורמת החילוניות, ובמיוחד זו הפוסטמודרנית-הניהיליסטית, השואפת לבטל את הנקודות הייחודיות הדתיות או התרבותיות שבזמן ובמקום, לדיהומניזציה מוחלטת שלהם.

אצל בני אדם החיים בתרבות, המרסנת, מארגנת ומעדנת לא רק את הטבע החומרי של העולם, אלא גם את הטבע של האדם, הזמן והמקום אינם הומוגניים לעולם. אצל האחרונים יש הדגשים מיוחדים, ויש הצטיינות בזמן ובמקום. הזמן כאן נחלק לחטיבות שביניהן גבולות המציינים שינויים. כך יש שבוע ויש שבת, כך יש גם חודש ויש ראש חודש, וכך יש גם שנה ויש ראש השנה. אצל היהודים יש גם יחידות גדולות יותר כשנת השמיטה כל שנה שביעית, וכשנת היובל כל חמישים שנה. בדומה לכך, גם במקום יש מקומות היסטוריים כתל-חי, מקומות מקודשים ככותל המערבי או כקבר של צדיק וכד'. הוא הדין בכלים מקודשים, כגון ספרי קודש, תפילין, מזוזה וכד'. מכאן ברור, שלמקודש תפקיד מרכזי במניעת ההומוגניות של הזמנים, של המקומות ושל הכלים, והעברתם מן התחום הסתמי, ההומוגני החד-גוני והבהמי, אל התחום האנושי-התרבותי שיש בו ציונים ותחנות, ההופכים אותו לרב-גוני ולרב-ממדי.

כדי לנסות להתקרב למהותן של המילים קודש, קדוש ומקודש ולמשמעויותיהן, יש לשאול שלש שאלות.

א. מהם הדברים בכתובים ובריאליה שמקורותינו רואים אותם בחזקת "קדוש"?

ב. מהן התכונות המהותיות של המושג "קדוש"?

ג. מהן הדרכים שיש בהן כדי להוביל אותנו לגילוי תכונות הקדוש מזה, ולהרכבת רשימה של הדברים המקודשים מזה?

במישור העקרוני-הכוללני נראה לנו שיש כמה דרכים היכולות לעזור לנו למצוא את הפירוש הנכון של

כל מילה. נראה שדרכים אלו אפשר להחילן, על אף הקשיים שהערפול גרמן, גם על המילה או על המושג "קדוש".

א. הדרך הראשונה: בדיקת המושג "קדושה" וחיפוש משמעויותיו השונות בפסוקי המקרא.

בבדיקת מאות פסוקים שמצויה בהם המילה "קדוש" נמצאו קטגוריות רבות למדי, ועם זאת בשום אופן אין לראות בהן אפיון מלא ומספק. המקרא אינו שואף לבניית תיאוריה מלאה, אלא מציין תכונות לפי הנסיבות ואינו חושש שלא יצייר מפה שלמה. כך גם יחסם של חז"ל, שאף הם אינם פילוסופים, ואינם מקפידים על שלמותו של הבסיס התיאורטי למושגים שהם משתמשים בהם. ייתכן, על-אף שאין לנו הוכחה מוחצת לדבר, שלדעתם אין כל בסיס תיאורטי מוצק למושגים קדושה, טומאה או לנשגב, ואף לא לאמונות ואפילו לא למצוות. ועתה נעיין נא בפסוקים שבמדגם הבא.

הקדוש הוא מורם: "רם ונישא שוכן עד וקדוש שמו: (ישעיהו נ"ז, 15).

"ותשא מרום עיניך על קדוש ישראל (מלכים ב' י"ט, 22).

הקדוש הוא בלתי נתפס: "ואל מי תדמיוני ... יאמר קדוש: (ישעיה מ', 25).

"אל נערץ בסוד קדושים רבה": (תהלים פ"ט, 8).

הקדוש הוא נורא: "גדול ונורא קדוש הוא: (תהלים צ"ט, 3).

"קדוש ונורא שמו: (תהלים קי"א, 9).

הקדוש הוא לוחט: "אור ישראל לאש וקדושו ללהבה": (ישעיה י', 17).

הקדוש הוא צדיק: "והאל הקדוש נקדש בצדקה": (ישעיה ה', 16).

הקדוש הוא בחיר ה': אשר יבחר ה' הוא הקדוש: (במדבר ט"ז, 7).

=====

הקב"ה הוא קדוש: "כי קדוש אני: (ויקרא י"א, 5-44), (י"ט, 2), (כ', 26), (כ"א, 8).

"קדוש קדוש קדוש ה' צבאות": (ישעיהו ו', 3).

"כי אני ה' קדוש בישראל": (יחזקאל ל"ט, 7).

בקרבי אקדש": (ויקרא י', 3).

הנזיר הוא קדוש: "כל ימי נזרו קדוש הוא לה': (במדבר ו', 8).

עם ישראל הוא קדוש: "עם קדוש אתה לה' אלקיך": (דברים ז', 6), (י"ד, 2), (י"ד, 21).

"ממלכת כהנים וגוי קדוש": (שמות י"ט, 6).

"המעלה אתכם מארץ מצרים להיות לכם לאלהים והייתם קדשים כי קדוש

אני": (ויקרא י"א, 45).

"כי איש אלקים קדוש הוא": (מלכים ב' ד', 9).

"וקראת לשבת ענג לקדוש ה' מכבד": (ישעיה נ"ח, 13). "שבת-קדש לה' מחר": (שמות ט"ז, 23). "וביום השביעי שבת שבתון מקרא קדש": (ויקרא כ"ג, 3).

"אלה מועדי ה' מקראי קדש": (ויקרא כ"ג, 4).

"כי יובל הוא קדש תהיה לכם": (ויקרא כ"ה, 12).

"ואחר יאכל מן הקדשים": (ויקרא כ"ב, 7). "ומן הקדשים יאכל": (ויקרא כ"א, 22).

"השקיפה ממעון קדשך מן השמים": (דברים כ"ו, 15).

"לשבת בירושלים עיר הקדש": (נחמיה י"א, 1).

"וכפר את-מקדש הקדש": (ויקרא ט"ז, 33). "והביאותים אל הר קדשי": (ישעיה נ"ו, 7). "טמאו את היכל קדשך": (תהלים ע"ט, 1).

"חמסו תורתי ויחללו קדשי": (יחזקאל כ"ב, 26).

הנביא הוא קדוש:

השבת היא קדושה:

המועדים הם קדוש:

היובל הוא קדוש:

הקרבנות הם קדוש:

השמים הם קדושים:

ירושלים היא קדושה:

בית המקדש הוא קדוש:

התורה היא קדושה:

שש הקביעות הראשונות שברשימה דלעיל מגלות את התכונות העיקריות של המקודש. תכונות אלו הן הרוממות, המסתורין, הנורא, הלהט, הצדקות והבחירה של ה'. מן התכונות הללו, הנובעות מן הקביעות דלעיל, משתמע שיש בקדושה יסוד של "להיות נבדל" מכל שאר תופעות העולם המצויות בתחום החולין. רוב התכונות הללו של הקדושה כלולות, כמובן, בין אותן תכונות יסוד שלקטנו ממקורות שונים, ומהם מאוחרים יותר, והשתדלנו לבנותן כשלמות הנשענת על אדני ההיגיון. מכל מקום, בעיקרן נגזרות רוב התכונות הנוספות הללו משש התכונות שנמצאו לנו מסריקת מספר גדול, הגם שאינו שלם, של פסוקי המקרא. נשתדל לדון בתכונות הללו בשלבים הבאים של דיוננו.

יתר הפסוקים שברשימה דלעיל מונים אחת לאחת את הפרטים ומראים לנו מה הם הדברים שנחשבים מקודשים לפי פסוקי המקרא. המסקנות מפסוקים אלה כמעט זהות למה שמצאנו בשש הקביעות הראשונות. הקב"ה, הנזיר, הנביא, השבת, המועדים והיובל ובדומה להם השמים, ירושלים והמקדש וכמובן גם התורה, כולם מורמים ואף נבדלים מן המציאות החילונית היום-יומית. מצד אחר הקב"ה, הנביא והנבואה וכן השמיים הנם בלתי נתפסים בשכל האנושי. הקב"ה, וכן בחיר ה' וגם הנביא והצדיק, התורה והמקדש על סמליהם, נחשבים ביהדות כרודפי הצדק והיושר. כך מתברר שיש עקביות רבה, הגם שאין לדבר על יוניפורמיות מוחלטת, בכל מה שנוגע לתכונות של המקודש, כפי שמתגלה בפסוקי המקרא. עוד מתברר שהמקודש נחלק לשלוש קטגוריות עיקריות. האחת כוללת את הזמן, את המקום ואת החפצים הקדושים, מהותן ותכונותיהן. השנייה עוסקת באדם הקדוש, מהותו ותכונותיו. לחלוקה זו חשיבות מכרעת לגבי כל עיון בנושא, ועליה לשמש נר תמיד לרגלי המעיין. במיוחד חשובה חלוקה זו למי